

УДК 94(477.43/.44)''1814/1840''

А.В. Шевчук

ПОВІТОВІ МЕЖОВІ СУДИ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (1814–1840): ЗАСНУВАННЯ, СТРУКТУРА, КАДРОВИЙ СКЛАД ТА СОЦІАЛЬНИЙ ПОРТРЕТ

У статті розглядається процес створення за ініціативою місцевого дворянства повітових межових судів, які склалися з двох частин: суд першої інстанції та суд апеляційний. До суду першої інстанції входили обраний за жеребом межовий суддя, арбітри від сторін та канцелярські службовці. До складу апеляційної установи обиралися від 15 до 21 судді на чолі з головою терміном на три роки. Більшість суддів не бажали служити, тому спостерігався «кадровий голод». Всі судді та службовці були дворянами. Звільнитися з посади судді було складно через позицію губернської влади. Держава не фінансувала повітові межові суди, а встановлені розцінки на їх роботу були незначними, що породжувало халатне ставлення до виконання своїх обов'язків.

Ключові слова: Подільська губернія, Російська імперія, межовий повітовий суд першої інстанції, межовий повітовий апеляційний суд, межові судді та службовці, «кадровий голод», оплата праці.

Постановка наукової проблеми та її значення. Врегулювання земельних відносин є однією з важливих функцій держави на будь-якому етапі історичного розвитку. Встановлення точних меж земельних володінь завжди було важливим для власників та користувачів. ХІХ ст. не стало винятком: для дворянства та інших користувачів землі актуальним було чітке визначення своїх меж. Мова йшла не лише про можливі фіскальні та майнові втрати, а й про моральне незадоволення самим фактом земельних суперечок. У Речі Посполитій для вирішення земельних питань у кожному повіті існували підкоморські суди на чолі з пожиттєво обраним дворянством підкоморієм.

Врегулювання земельних відносин у Російській імперії було започатковане Єлизаветою Петрівною в 1754 р. й полягало у встановленні державними органами права власності на земельні володіння та конфіскації на користь казни зайвих земель. У 1765 р. Катерина II розпочала успішний процес генерального межування, що зводилося до розбору суперечок про межі земельних ділянок. При цьому право власності встановлювалося судами загальної юрисдикції.

Після інкорпорації річпосполитівських земель до складу Російської імперії Катериною II були запроваджені загальноросійські органи влади та суду. Проте генерального межування не проводили, а розглядом земельних справ займалися повітові суди. Прихід до влади Павла I розпочав новий етап у розвитку приєднаного регіону: для залучення на свій бік регіональних еліт були відновлені окремі елементи річпосполитівської судової системи з одночасним встановленням контролю над судовими органами на губернському рівні. Для врегулювання земельних відносин були відновлені підкоморські суди. Крім підкоморія, обиралися коморники та возні. Олександр I проводив політику порозуміння з польською елітою регіону. Проте чи готова була верховна влада відмовитися від контролю за земельними відносинами та зберегти існуючі європейські

традиції, чи було взято курс на розмежуванням згідно російського права? Запровадження межових судів у деяких губерніях мало дати відповідь на це питання.

Аналіз досліджень проблеми. Процес створення та діяльності межових судів у Віленській, Гродненській, Мінській та Подільській губерніях не знайшов відображення в історіографії. Пояснити це можна тим, що дослідження діяльності судів перебуває на межі історії та юриспруденції, а також поганим збереженням відповідних архівних фондів.

Одним із дослідників процесу межування земель у Росії був межовий інженер Ф. Г. Некрасов [17]. Хоча в його брошурі конспективно викладена інформація по межовому законодавству для підготовки помічників землемірів, проте автор характеризує теоретичні засади межування та подає короткий історичний нарис розвитку цього процесу в Росії – від межування в удільній Русі до початку XX ст. Разом з тим, автор виділив цілу низку місцевих межувань: розмежування Полтавської та Чернігівської губерній; Бессарабії та Закавказзя. Проте чотири губернії на Заході, де були створені межові суди, не потрапили до поля зору дослідника.

М. С. Рулев [27] проаналізував створення та функціонування межового суду в Російській імперії в др. пол. XVIII ст. Автор уточнив, що межування – це система техніко-юридичних дій по встановленню меж між різними землеволодіннями. Під терміном «межовий суд» він розумів основні способи вирішення виникаючих при межуванні спорів за участю судових чи адміністративних органів держави. Детально характеризуючи межування Єлизавети Петрівни та Катерини II, автор позитивно оцінює генеральне межування за Маніфестом 1765 р., згідно якого головну роль відігравали землеміри, що суміщали обов'язки межових техніків та розпорядників межових робіт. У кожній губернії створювалася межова контора чи комісія. Проте автор обмежився лише XVIII ст. та не звертав увагу на окраїни імперії.

Г. С. Смірнов та С. С. Смірнов [28] розглядають організацію спеціального межування в Росії на основі аналізу законодавчих актів. Автори розрізняють генеральне межування, коли в обов'язковому порядку визначалися та фіксувалися в межових документах межі земельних володінь (дач), і спеціальне – за рахунок власників межувалися дачі, які належали декільком власникам. У їхній праці подана характеристика діяльності та підготовки повітового землеміра. Система підготовки межових кадрів у Росії в XIX – на початку XX ст. проаналізована в публікаціях А. О. Лобанової [15] та А. А. Вороніної [2]. Автори виділяють землемірні курси, школи межових топографів (згодом училища), Костянтинівський межовий інститут. Щодо межування на окраїнах імперії, то А. І. Акманов у своєму дослідженні [1], присвяченому історії межових робіт на башкирських землях, виділяє два етапи загального виміру угідь – генеральне межування, яке проводилося з кінця XVIII ст., та спеціальне, яке являлося фактично продовженням попереднього етапу.

Метою даної наукової розвідки є дослідження процесу створення та структури повітових межових судів, визначення кадрового складу та соціального портрету суддів та службовців (возних і канцеляристів), аналіз поточних змін у складі судів, проблем у поданні формулярних списків, характеристика оплати праці членам судових установ.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Створення та структура повітових межових судів. Вирішення питання про розмежування земель приватних власників та казенних володінь у приєднаних від Речі Посполитої областях було започатковане Павлом І. Хоча правитель пішов на відновлення елементів попередньої судової системи, і за Штатами на 1797 р. було передбачено створення в

Київській, Малоросійській, Мінській, Білоруській, Волинській та Подільській губерніях підкоморських судів [25, с. 396], проте 27 грудня 1800 р. на підставі іменного указу виходить сенатський указ «Про розмежування Литовської губернії» [18, с. 484–486]. Для припинення суперечок та відокремлення казенних земель від поміщицьких створювалася межева контора, якій підпорядковувалися землемірні партії.

Наступний етап у врегулюванні земельних відносин розпочав Олександр І. Юридичною основою для проведення процесу розмежування в Західних губерніях стало затверджене 6 жовтня 1810 р. «Положення для розмежування Литовсько-Віленської губернії» [19, с. 377–379]. Офіційною причиною запровадження стало прохання місцевого дворянства губернії. Окремо передбачалося, що, у випадку бажання дворянства Литовсько-Гродненської губернії, дане Положення буде поширено й на цю територію. Для проведення розмежування в кожному повіті створювався межовий суд, який складався з двох частин: суд першої інстанції (дослівна назва. – авт.) та суд апеляційний. Перший з них розбирав межові справи на місці та межував маєтки [19, с. 379, 381]. Другий, передусім, розглядав усі справи, які надходили по апеляції з суду першої інстанції; окремо на розгляд передавалися всі справи з судів, які займалися розмежуванням, відрядженням членів для припинення самоуправства та розорення по таким справам, які ще не вирішені судом; справи, хоч і вирішені, але по яким обидві сторони просили поновити межі чи перевірити межові знаки; справи по скаргам на зловживання та самоуправство членів межового суду першої інстанції, які судилися за Литовським статутом [19, с. 379].

Вже 29 травня 1811 р. «Положення про розмежування...» після відповідного звернення дворянства було поширене на Гродненську губернію [19, с. 667–668], 22 лютого 1812 р. – на Мінську [20, с. 198–200], останньою була Подільська губернія – 26 січня 1814 р. [20, с. 737–740]⁵. Ініціатором створення межових судів став подільський губернський маршал М. Грохольський. Під час проведення дворянських виборів було представлено «Положення про розмежування...» 1810 р., і дворянство висловило побажання про поширення його дії на губернію. Разом з тим, у зверненні на ім'я міністра юстиції вказувалося, що в деяких повітах проживало небагато дворян, і тому потрібно створити об'єднані межові суди. Не можна вважати, що процес утворення судів був абсолютно успішним: станом на 1815 р. Брестський та Пружанський межові суди (Гродненська губернія) так і не були відкриті, а в Лідському суді (Віленська губернія) справи були «розкидані» [21, с. 299–300].

Наступним етапом у розвитку межового судочинства стало створення 19 листопада 1815 р. за ініціативи гродненського губернського маршала та депутатів від дворянства Гродненського губернського апеляційного нормального суду [21, с. 380]. За аналогічними правилами було створено 21 січня 1816 р. Мінський губернський [21, с. 445], 6 вересня цього ж року – Віленський губернський [21, с. 1018] та 22 грудня 1818 р. Подільський губернський апеляційний нормальний суд [21, с. 646]⁶. Вищою установою був Сенат, до якого надходили на ревізію всі справи, по яким відсуджувалася з казни будь-яка власність [24, с. 66–67].

⁵У матеріалах фонду Подільського губернського межового суду є справа, розпочата 17 листопада 1810 р. (коли суду ще не було створено) з «Положення про розмежування...» 1810 р. Документ двомовний – російсько-польський. Очевидно, що його було надіслано до губернії одразу після прийняття, а після створення судової інстанції передано до суду, і саме його було представлено дворянству для ознайомлення [14, арк. 1-13 зв.]

⁶В офіційних документах вживалася і назва Подільський губернський апеляційний межовий суд.

Діяльність межових судів у Західних губерніях припинено 24 червня 1840 р. [26, с. 443–445] у зв'язку з відміною дії Литовського статуту та сеймових конституцій і поширенням російських цивільних законів. Цікавою видається дефініція «... як вже не потрібні при запровадженні російських законів...». Натомість для *генерального* межування в межовому департаменті Сенату повинні були бути створені особливі правила, відповідно до загальної межової інструкції. Копія указу про скасування межових судів була розіслана Подільським губернським правлінням усім межовим установам. Після цього їх робота припинилася, про що повідомлено губернську владу. Справи губернського суду передавалися за описом до Цивільної палати, а справи з повітових межових установ – до повітових судів. Усім членам суду й канцеляристам видавалися атестати про службу, всі формулярні списки надсилалися до губернського правління. Окремо йшлося про необхідність представлення гербового паперу ціною 3 руб. для написання атестатів головам судів [8, арк. 8 зв.–9 зв.].

Отже, протягом 1810-х рр. в чотирьох приєднаних від Речі Посполитої губерніях було створено межові суди повітового та губернського рівня. Їх діяльність регламентувалася «Положенням про розмежування...» 1810 р., Литовським статутом та сеймовими конституціями. Запровадження межових судів здійснювалося за ініціативи дворянства яке хотіло прискорення вирішення межових справ, при підтримці місцевої влади. Відсутність межових судів у Волинській та Київській губерніях, очевидно, можна пояснити небажанням місцевої влади посилювати польський елемент, зокрема мова йде про волинського губернатора М. І. Комбурлея. Скасування межових судів відбулося внаслідок ліквідації решток річпосполитівської судової системи.

Кадровий склад та соціальний портрет суддів повітових межових судів. Межові суди мали традиційну структуру для тогочасної судової системи: виборний керівний елемент та призначувані канцелярські службовці. Верховна влада запровадила оригінальний спосіб комплектування межових судів повітового рівня. Спочатку формувався *повітовий апеляційний суд*: до його складу входили, залежно від кількості населення та площі повіту, від 15 до 21 суддів на чолі з головою, який набрав найбільше балів на виборах. До *суду першої інстанції* входили обраний за жеребом межовий суддя, арбітри від сторін та канцелярські службовці – регенти чи секретарі та коморники, призначені апеляційним судом. Окремо зауважувалося, що родичі сторін процесу не могли бути обрані межовим суддею та не могли бути присутні при розгляді справи у апеляційній установі [19, с. 379].

Судді обиралися дворянством на три роки. Владою встановлювалися професійний (рекомендувалося обирати маршалів, підкоморіїв, хорунжих та інших чиновників, які служили по виборах), майновий та віковий цензи (поміщики та їх сини, навіть не відділені, віком від 23 років; орендарі казенних маєтків, які платили 100 руб. квартової податі; позиттєві власники маєтків, які несли податі різного роду до 50 руб. та володіючі маєтками по заставі в 50 тис. руб., які за два роки до цього були дійсно заставлені). Російська влада не допускала до участі у виборах дворян, які не володіли помістями за рік до виборів, були фігурантами в будь-якому кримінальному злочині, мали явні пороки або їхні маєтки були виставлені на конкурс. У випадку смерті чи вибуття межового судді потрібно було в присутності повітових чиновників та маршалів обирати тимчасових суддів. Необхідною умовою вступу на посаду було складання присяги [19, с. 378–379].

Вже перші вибори 1814 р. закінчилися скандалом: новопризначений Кам'янець-Подільський військовий губернатор О. М. Бахметєв скаржився до міністерства юстиції

(хоча з 1810 р. проведення виборів належало до компетенції міністерства внутрішніх справ), що до початку виборів в одних повітах були невірно складені дворянські книги, вже затверджені в. о. губернатора віце-губернатором С. І. Павловським, та на посади обиралися дворяни, які не відповідали майновому цензу. Дворяни Літинського та Балтського повітів звинуватили повітових маршалів у фальсифікаціях книг, у Могилівському повіті невірно обрали членів до межового суду (одні були не здатні до посад, інші не мали законних прав), у Ямпільському – до межового суду обрали неповнолітнього. Цивільному подільському губернатору довелося виправдовуватися, вказуючи, що при всіх виборах були порушення, особливо пов'язані з власністю та дворянськими книгами, при чому губернське правління не могло встановити істини [29, арк. 1–2, 7, 8 зв., 14].

Спостерігалися порушення й під час наступних виборів. Так у 1823 р. в Балтському повіті двоє з обраних межових суддів були під судом та один не записаний у дворянських книгах. В Ушицькому повіті всі 14 межових суддів були обрані одноголосно, але троє були неповнолітніми (серед них В. Шидловський був обраний повітовим хорунжим) та один під судом. У Брацлавському повіті з 15 обраних суддів троє були неповнолітніми та ще один під судом. У Літинському та Могилівському повітах було по двоє під судом та по одному неповнолітньому. Загалом на цих виборах було не затверджено 22 межових суддів в 11 повітах. Натомість, у Проскурівському, Летичівському та Гайсинсько-Ольгопільському межових судах всі були затверджені [10, арк. 1185 зв., 1186 зв.–1192 зв.]. У 1826 р. незатверджених не вказували, а показували вакансії: від 8 у Гайсинсько-Ольгопільському повітовому суді (від Ольгопільського повітового маршала не надійшла інформація) до відсутніх у Кам'янець-Подільському та Ямпільському [12, арк. 60–63].

Наявні архівні документи за 1823 та 1826 рр. свідчать, що у Подільській губернії було створено 11 повітових апеляційних установ (у зв'язку з незначною кількістю дворянства було створено Гайсинсько-Ольгопільський межовий суд). Про нестабільність керівного складу свідчить той факт, що лише двоє голів (18 %) були переобрані на наступний термін – Діонісій Опацький (Гайсинсько-Ольгопільський суд) та відставний поручик Ян де Краузе (Літинський суд). Очевидно, що в умовах відсутності фінансового забезпечення та великого обсягу завдань польські поміщики не бажали служити російській владі. Що ж до Д. Опацького, то в Гайсинсько-Ольгопільському повітовому межовому суді станом на 1826 р. обрали лише голову та шістьох суддів, а решта вісім посад були вакантними. У Літинському суді вакансія була лише одна, проте, можна припустити, що де Краузе (нім. Krause – кучерявий, прізвище німецького походження) не був польським поміщиком, а прибув до регіону пізніше, тому для нього ця служба була бажаною. До речі, з дев'яти новообраних суддів у 1826 р. лише двоє мали досвід роботи суддями у повітовому межовому суді в 1823 р.: Осип Бентовський (Балтський повіт) та Людвік Черкас (Ушицький повіт). Решта сім голів не займали в 1823 р. жодної виборної посади [10, арк. 1186 зв.–1192 зв.; 12, арк. 59, 60–63].

При порівнянні персонального складу Кам'янець-Подільського та Вінницького повітових апеляційних межових судів констатуємо, що ситуація відрізнялася. У першому з них у 1823 та 1826 рр. всі судді були обраними одноголосно та затверджені на посадах, і лише Ян Бачинський та Юліан Червінський були вчергове переобрані, що свідчить про плінність кадрів. У Вінницькому суді в 1826 р. з 14 суддів (при одній вакансії) восьмеро були переобраними, а отже можна говорити про відносну сталість кадрового складу. Ситуація по повітах відрізнялася: з 11 повітів у трьох були переобрані по два члени, у двох

– по три, у чотирьох – по чотири. Але найкраща ситуація була у Брацлавському (шість членів) та Вінницькому (вісім осіб) повітах [10, арк. 1186 зв.–1192 зв.; 12, арк. 60–63]. Отож, лише в двох повітових апеляційних судах був відносно сталий кадровий склад, хоча й зі зміною голів, у решти – спостерігався «кадровий голод».

Голови повітових апеляційних межових судів Подільської губернії у 1823 та 1826 рр.⁷

№	Повіти	1823 р.	1826 р.
1.	Балтський	Ясон Рожаловський	Осип Бентковський
2.	Брацлавський	Франц Ярошинський	Вікентій Зелінський
3.	Вінницький	Калясантій Загорський	Ігнатій Собещанський
4.	Гайсинсько-Ольгопільський	Діонісій Опацький	
5.	Кам'янець-Подільський	Калікст Старжинський	Ян Непомуцен Рациборовський
6.	Летичівський	Йосиф Згорський	Олександр Мацевич
7.	Літинський	Ян Декраузе [Ян де Краузе] (відставний поручик)	
8.	Могилівський	Іво Крассовський	Фрідріх Михальський
9.	Ушицький	Ян Ліпінський	Людвіг Черкас
10.	Проскурівський	Віктор Скибневський	Яков Комаровський
11.	Ямпільський	Антоній Хоментовський	Франциск Зелінський

Листопадове повстання 1830–1831 рр. вплинуло на кадровий склад повітових межових судів. У 1835 р. до складу Брацлавського повітового межового суду входили лише голова та юридично чотири судді, а насправді – три. У відповідь на звернення Подільського губернського межового суду про приведення чисельності суду у відповідність до «Положення про розмежування...» 1810 р. повітова судова установа повідомляла, що в 1829 р. до суду було обрано голову Миколу Жабоклицького та 11 суддів (порівняно з попередніми виборами 1826 р. лише двоє суддів зберегли посади – Олександр Городецький, як мінімум, з 1823 р. та Григорій Колодницький з 1826 р. Решта, у тому числі й голова, були новообрані. Проте у 1832 р. троє суддів, серед них і двоє «старожилів», з дозволу керівництва були звільнені з посади за власним бажанням. Колезький реєстратор Іван Янушевський під час повстання відлучився, його місце перебування було невідомим. Вікентій Бохенський також належав до повстанців, про що суд повідомив губернське керівництво. Ще один суддя подав рапорт про звільнення, інший – продав маєток та виїхав до Київської губернії. Один з суддів помер, двоє не подали прохання про продовження виборної слуги й тому не займалися своїми обов'язками. Таким чином, на нове трьохріччя залишилися голова та троє суддів. Суд не

⁷Складено автором: 1823 р. [10, арк. 1186 зв.–1192 зв.]; 1826 р. [12, арк. 60–63].

міг здійснювати функції, у зв'язку з цим для відмежування казенного Брацлавського староства було створено спеціальний суд, до складу якого включили чотирьох межових суддів Гайсинсько-Ольгопільського повітового межового суду, але ті не прибули. Тому пропонувалося залучити шістьох дворян, які відповідали майновому цензу та не брали участі у повстанні [7, арк. 1, 11 зв. 12 зв., 14 зв.].

Стосовно соціального портрету, то однозначно, що головами й суддями були дворяни та власники маєтків. Проте формулярних списків про їх службу виявити не вдалося, всю інформацію отримано з діловодних документів. У листопаді 1824 р. до Подільського губернського правління звернувся голова Ушицького межового суду поміщик Іван (Ян) Ліпінський, який просив звільнити його з посади. Вказувалося, що після вступу у володіння спадковим маєтком він спочатку вступив на військову службу, а після звільнення розпочав службу за вибором дворянства: у 1816 та 1818 рр. був обраний суддею Ушицького межового суду, а в 1820 р. – його головою. Причиною звільнення стали особисті справи за межами губернії. Рапорт про звільнення був підтриманий і губернським маршалом [11, арк. 215–216]. На наступних виборах головою було обрано Людвіга Черкас [12, арк. 63].

Суддя Брацлавського повітового межового суду Вікентій Бохенський проходив службу з 1826 по 1840 рр. за вибором дворянства: спочатку земським писарем, потім засідателем Брацлавського повітового суду (одночасно в 1823 і 1826 рр. був обраний межовим суддею [10, арк. 1189 зв.; 12, арк. 61 зв.]). Його батько Войцех був кавалером ордену св. Володимира 4 ступеня, що надавало право на спадкове дворянство. Тому й суддя мав право на отримання такого ж ордену, так як 14 років прослужив бездоганно [8, арк. 1 зв., 6–6 зв.]. Очевидно, що довести іншим шляхом дворянство для В. Бохенського було проблематично.

Фактично, верховна влада запровадила на дворянських виборах до повітових апеляційних судів російську цензову систему, що мало наслідком проблеми при обранні суддів. У більшості повітових межових судових установах спостерігався «кадровий голод» через небажання перебувати на виборних посадах. Проблема кадрового складу загострилася у зв'язку з Листопадовим повстанням 1830–1831 рр., коли частина суддів приєдналася до повстанців, частина – відмовлялася служити. Всі судді були дворянами та землевласниками.

Кадровий склад та соціальний портрет службовців повітових межових судів. Дещо окремо від суддів повітового межового апеляційного суду перебувала посада возного⁸: з одного боку, вона була виборною, та її мало хто хотів займати, з іншого, за своїми функціями була близькою до канцеляристів. У своїх пропозиціях 1814 р. О. М. Бахметєв вказував, що возні використовувалися більше як посилені від суду з офіційними паперами, були суддівською стражею й обиралися по коронному польському праву навіть не з дворян. Військовий губернатор пропонував їх обирати та затверджувати начальству з дворян, які не мали маєтностей, але були добропорядні та здібні [29, арк. 11 зв.]. Але

⁸ Возний – судовий урядовець у Польщі, Литві, Білорусі й Україні. Офіційно дана посада була введена 2-м Литовським статутом (1566). Возні обиралися шляхтою. Обов'язком було вручення «позовів» (повідомлень про виклик до суду), виконання цивільних вироків, введення власників, а також орендарів (посесорів, державців) у володіння маєтками, засвідчення різних злочинів тощо. Під час виконання своїх функцій возний повинен був мати двох свідків шляхетського стану. За неправдиві свідчення Статут передбачав суворі міри покарання возного – до смертного вироку включно [3].

верховна влада чітко витримувала свою «лінію» – ніяких відхилень від річпосполитівської судової традиції в другорядних питаннях.

На виборах 1823 р. виникли проблеми з кандидатами на посади возних повітових та межових судів (у підсумковому списку вони не розділялися) в 10 повітах. Вже традиційними проблемами були невнесення кандидатів до дворянських книг, недостатність кондицій (власності. – авт.), перебування під судом. Влада планувала залучити попередніх посадовців, якщо будуть витримані необхідні цензи [10, арк. 1185–1192 зв.]. На наступних виборах 1826 р. знову виявилось обмаль бажаючих бути обраними на посади возних. Подільський губернатор граф М. М. Грохольський наказував, що у випадку їх необрання, витребувати у возних минулого трьохріччя письмові відгуки, чи не бажають вони продовжити службу далі. Потім цей відзив разом з формулярним списком, документами про дворянство та відомостями, хто має або не має права брати участь у виборах, надсилалися до губернської влади [12, арк. 59 зв.]. Загалом з 11 повітових межових судів у п'яти не було затверджено жодного возного (у 1823 р. в цих повітах було відмовлено в затвердженні через відсутність майна або запису в дворянські книги [10, арк. 1186 зв.–1192 зв.]), в одному – один возний, у трьох – по два й у двох (Кам'янець-Подільському та Ямпільському) – по п'ять (по одному губернському секретарю та в першому – чотири колезькі реєстратори, в другому – відставні хорунжі). Загалом із 17 затверджених у 1826 р. возних лише троє були новими, решта – Perezatverdzhennymi [12, арк. 60–60 зв.].

Що ж до канцеляристів, то голова апеляційного суду самостійно обирав регентів⁹ чи секретарів в обидві повітові інстанції та коморників у першу інстанцію. Їх вступ на посаду обумовлювався прийняттям присяги. Окремо зазначалося, що коморники та землеміри повинні були мати схвальне свідоцтво від училищного управління (тобто освіти не нижче, ніж повітове училище), а при нестачі землеміри вимагалися від Віленського університету. Для підвищення відповідальності передбачалося, що у випадку порушення чи невиконання обов'язків вони віддавалися під суд [19, с. 379, 384]. Стосовно землемірів, то у 1833 р. Брацлавський межовий апеляційний суд надіслав до Подільського губернського правління метрику та формулярний список іноземця землеміра Карла Гонзала, який прослужив шість років, для отримання чину [5, арк. 6 зв.–7]. У 1834 р. до Брацлавського межового апеляційного суду надійшло звернення дворянина Адама Голембовського про призначення на посаду присяжного землеміра (додавалися свідоцтво з Вінницької гімназії та про проходження навчання в землеміра Карла Гонзала) [6, арк. 9 зв.]. Наступного 1835 р. з аналогічними документами на посаду присяжного землеміра звернувся дворянин Ігнатій Васильковський [6, арк. 10 зв.].

Станом на 1835 р. секретарем Летичівського межового суду працював канцелярист Федір Бетковський, 40 років, із дворян, розпочав службу в 1809 р. після закінчення Барського училища в Летичівському повітовому суді аплікантом (практикантом), потім архіваріусом. З 1822 по 1835 рр. був секретарем Летичівського суду першої інстанції. Одружений, мав двох дітей. Із власності в повітовому місті мав придбаний невеликий дерев'яний будинок. Лише в 1835 р. його подали на отримання першого чину [9, арк. 11–12, 15]. У 1833–1840 рр. на посаді секретаря Брацлавського повітового межового суду

⁹Очевидно, що регенти були безземельними шляхтичами. У 1836 р. регентом Літинського межового апеляційного суду був дворянин (зазначено у справі – авт.) Бальтазар Кражовський, який просив свідоцтво для пошуку іншої посади [4, арк. 270].

перебував колезький реєстратор та дворянин Ігнатій Суходольський [8, арк. 11; 7, арк. 14 зв.; 5, арк. 1]. З діловодних документів Брацлавського повітового межевого суду випливає, що були ще повитчики, які отримували класні чини. У 1840 р. на повитчика цього суду дворянина Щепана Клуновського було складено формуляр, який разом з метричною випискою надіслано до Подільського губернського правління для нагородження першим обер-офіцерським чином [8, арк. 5 зв.].

Таким чином, до складу службовців було введено як виборний елемент – возні, так і призначуваний – регенти чи секретарі, землеміри та повитчики. На посади возних місцева дрібна шляхта не могла потрапити через високий майновий ценз та офіційно підтверджене дворянство, а заможна – не бажала через низький статус посади. Канцеляристами були незаможні дворяни, які за умови добросовісної служби могли отримувати класні чини.

Поточні зміни в складі повітових межевих судів. Справжньою проблемою для губернської влади стали судді повітового межевого суду, які бажали припинити службу. Розгорталися цілі епопеї, що тривали роками. У 1838 р. поміщик Матеуш Раковський у своєму зверненні на ім'я імператора повідомляв, що за станом здоров'я (вже два місяці не вставав з ліжка) він звернувся до повітового маршала, щоб його не обирали на жодні посади. На той момент він перебував на посадах судді повітового суду з 1832 р. та межевого – з 1829 р. До повітового суду обрали іншу особу, а так, як до Вінницького межевого не проводилися вибори, то він залишився суддею й тому просив звільнити його [13, арк. 2–2 зв., 5]. Проте звільнення виявилось проблемним: у 1840 р. Подільське губернське правління повідомляло губернський межевий суд, що суддя Вінницького повітового межевого суду Раковський подав прохання про своє звільнення у зв'язку з хворобою. Але у випадку звільнення в суді утворився би некомплект, адже двоє суддів – Жабоклицький та Биковський через хворобу не бували в присутствії. Тому було використано формальні приводи, щоб не звільняти: у свідоцтві лікаря про хворобу не було вказано про неможливість відбувати службу та не було згоди повітового маршала [13, арк. 31–32]. Доходило до абсурду: 80-річний ямпільський межевий суддя Станіслав Якубовський після 25-річної безперервної служби просив Подільський губернський межевий суд звільнити його, але не отримав відповіді [13, арк. 14].

Одним із способів звільнення з посади стали зміни в майновому стані. Наприклад, Ушицький повітовий межевий суд повідомляв Подільський губернський межевий суд, що з 1823 по 1826 рр. та з 1829 по 1839 рр. суддею був Альбін Радлінський. Проте його участь у виборах була можливою через заставне володіння частиною села Глебове, але вотчинники Зеленевські сплатили заставу й тому він змушений був переїхати до Волинської губернії, де його дружина мала частину села [13, арк. 8–8 зв.].

Стосовно процедури заміни голови повітового межевого суду, то з цієї інстанції надходило звернення до губернського межевого суду, а остаточне рішення про звільнення приймало губернське правління, як це було в 1839 р., коли було замінено голову Кам'янець-Подільського повітового межевого суду титулярного радника Петра Градовського на Якова Боднарівського, який приступив до роботи після складання присяги [13, арк. 25–25 зв.].

Була можливою й заміна судді в суді першої інстанції. У 1835 р. в Брацлавському повітовому межевому суді замість судді Щенсного Колодзінського був відряджений до суду першої інстанції Карл Годлевський, який мав прибути до цього суду та прийняти документи разом з планами [7, арк. 9].

Отже, частина суддів у силу різних причин – стан здоров'я, вік, зміни в майновому статусі – не бажала продовжувати службу в судовій інстанції. Проте губернська влада чинила перепони в їх звільненні від служби, якщо в суді міг утворитися некомплект. У судах першої інстанції за необхідності проводилися заміни суддів.

Формулярні списки. Виконавська дисципліна не була сильною стороною виборних органів на Правобережній Україні. Вимоги верховної влади вчасно надавати необхідну інформацію: відомості про хід вирішення справ та формулярні списки – низкою установ ігнорувалися. Цивільний подільський губернатор граф М. Грохольський (1823–1831) розпочав справжню боротьбу за вчасне подання формулярних списків. У травні 1824 р. вибухнув скандал, коли сім (!) разів протягом вересня 1823 – березня 1824 рр. нагадували про необхідність подання формулярів, але вони так і не були надані. До переліку установ потрапили Кам'янець-Подільський та Ушицький повітові межові апеляційні суди, на які накладалися стягнення (не згадувалися які конкретно. – авт.). Наказувалося надіслати витребувані документи в триденний термін, при чому відповідальність за виконання покладалася на Подільський губернський межовий суд [11, арк. 21–22 зв.]. У 1827 р. Подільське губернське правління знову нагадувало всім присутствіям про вчасне надсилання формулярів про службу до 25 червня, вказуючи на типові помилки та невчасність подачі [12, арк. 123].

Російська влада прагнула спрямувати роботу виборних установ у бюрократичне русло, вимагаючи вчасного подання формулярних списків про службу та різноманітних відомостей про хід справ та надходження фінансів. Проте судді та канцеляристи були незацікавлені в якісному виконанні своїх обов'язків, що мало наслідком численні порушення при поданні звітності.

Оплата праці. Найбільш актуальним питанням для всіх членів межових судів була оплата праці. Згідно Положення 1810 р. в судах першої інстанції межовий суддя отримував з кожної уволоки¹⁰ дійсно спірної землі 1 руб. сріблом, регент чи секретар з такої ж площі – 4 злотих (1 злотий – 15 коп. сріблом) та землемір за кожну уволоку 4 злотих, за кожен кутовий курган (копець) – 2 злотих, за простий копець на відстані 5 шнурів – 1 злотий. Арбітри отримували оплату від тієї сторони процесу, яка їх залучила. У повітовій апеляційній установі судді з кожної уволоки мали отримувати по 3 руб. сріблом, регент чи секретар, як і в суді першої інстанції, – 4 злотих та землемір за свою роботу мав отримувати у два рази меншу оплату [19, с. 384]. Ніхто з них ніякого жалування від корони не отримував [23, с. 936]. У 1834 р. Брацлавський повітовий межовий суд не отримав жодних казенних приходів, крім отриманих від поміщика Фаустина Спендовського за негербовий папір 2 руб. міддю, які були передані до повітового казначейства [7, арк. 3 зв.]. У 1840 р. цей же суд повідомляв в. о. повітового стряпчого Белецького, що установа існує згідно «Положення про розмежування...» 1810 р., й тому ні на жалування, ні навіть на канцелярію, на винаймання будинку під присутствіє та архів коштів не отримують [8, арк. 5]. Проте зі службового листування за 1839 р. Кам'янець-Подільського повітового межового суду з губернським межовим судом з'ясовується, що губернське правління зверталося до київського військового, подільського та волинського генерал-губернатора Д. Г. Бібікова (1837–1852) з пропозиціями про влаштування межових судів та виділення

¹⁰Литовська уволока мала 19 дес. 1420 саж. Ця уволока у першій половині XIX ст. продовжувала використовуватися в деяких повітах Подільської губернії [16, с. 81].

коштів на утримання канцелярії, які були переадресовані: перше – до міністра юстиції, друге – до Сенату [13, арк. 25].

Отже, держава створила повітові межові суди, але не виділяла на їх функціонування жодних коштів. Встановлені розцінки на виконані роботи були невеликими, й тому службу не можна було розглядати як спосіб заробляння грошей. Спроба ж отримати кошти від верховної влади була невдалою через припинення роботи межових повітових судів у 1840 р.

Висновки. Таким чином, російська влада за правління імператора Олександра I продовжувала політику компромісу з польською елітою. На прохання місцевого дворянства на Подільську губернію була поширена межова судовою система. Повітові межові суди за принципами своєї роботи нагадували скасовані підкоморські суди, які були збережені в сусідніх Волинській та Київській губерніях. Основна відмінність полягала в розширеному складі та структурі межових судів (докладніше про кадровий склад підкоморських судів – [30]), що давало можливість прискорити роботи по розмежуванню поміщицьких та казенних маєтків. Фактично верховна влада дозволила місцевому дворянству самостійно проводити розмежування поміщицьких володінь та користуватись, але зберегла за собою контроль над розмежуванням казенної власності.

Повітовими суддями були дворяни та землевласники, частина яких, через відсутність гідної оплати не бажала перебувати на виборних посадах. Кадрові зміни під час виборів кожних три роки дезорганізовували роботу судів. Спроби посадовців звільнитися наштовхувалися на опір губернської влади, яка бажала зберегти суди в робочому стані. Службовці суду (виборні возні, призначувані секретарі чи регенти, землеміри та повітки) також були дворянами, але безземельними. За умови багаторічної сумлінної праці канцеляристи могли претендувати на отримання класного чину. Відсутність коштів на канцелярські витрати, оренду приміщень та ведення архіву призводили не лише до плінності кадрів, а й до халатного виконання своїх обов'язків, що мало наслідком затримки в наданні формулярних списків та різних звітних відомостей. Скасування межової судової системи в такому регіональному варіанті було неминучим за правління Миколи I, який проводив політику уніфікації, централізації та бюрократизації.

Список використаної літератури

1. Акманов А. И. Межевые работы на башкирских землях в конце XVIII–XIX вв. [Электронный ресурс] / А. И. Акманов // Вестник Башкирского университета. – 2012. – Т. 17, № 1(І). – С. 731–733. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/v/mezhevyey-raboty-na-bashkirskih-zemlyah-v-kontse-xviii-xix-vv> ; Akmanov A. I. Mezhevyey raboty na bashkirskih zemlyakh v kontse XVIII–XIX vv. [Elektronnyy resurs] / A.I. Akmanov // Vestnik Bashkirskogo universiteta. – 2012. – Т. 17, № 1(І). – С. 731–733. – Rezhim dostupa: <https://cyberleninka.ru/article/v/mezhevyey-raboty-na-bashkirskih-zemlyah-v-kontse-xviii-xix-vv>
2. Воронина А. А. Система подготовки межевых кадров в России в XIX – начале XX вв. [Электронный ресурс] / А. А. Воронина // Интерэкспо Гео-Сибирь. – 2011. – Т. 6. – С. 44-47. - Режим доступа : <https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-podgotovki-mezhevyh-kadrov-v-rossii-v-xix-nachale-xx-vv> ; Voronina A. A. Sistema podgotovki mezhevykh kadrov v Rossii v XIX – nachale XX vv. [Elektronnyy resurs] / A. A. Voronina // Interekspo Geo-Sibir. – 2011. – Т. 6. – С. 44-47. - Rezhim dostupa : <https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-podgotovki-mezhevyh-kadrov-v-rossii-v-xix-nachale-xx-vv>
3. Ворончук І. О. Возний [Електронний ресурс] / І. О. Ворончук // Енциклопедія історії України в 10-ти т. – Київ : Наукова думка, 2003. – Т. 1 : А-В. – С. 601-602. – Режим

доступу : <http://www.history.org.ua/?termin=Voznyj> ; Voronchuk I. O. Voznyi [Elektronnyi resurs] / I.O. Voronchuk // Entsyklopediia istorii Ukrainy v 10-ty t. – Kyiv : Naukova dumka, 2003. – Т. 1 : А-V. – С. 601-602. – Rezhym dostupu : <http://www.history.org.ua/?termin=Voznyj>

4. Державний архів Вінницької області (далі – Держархів Вінницької обл.), ф. 489, оп. 1, спр. 1, 499 арк. ; Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti (dali – Derzharkhiv Vinnytskoi obl.), f. 489, op. 1, spr. 1, 499 ark

5. Держархів Вінницької обл., ф. 515, оп. 1, спр. 3, 18 арк.; Derzharkhiv Vinnytskoi obl., f. 515, op. 1, spr. 3, 18 ark.

6. Держархів Вінницької обл., ф. 515, оп. 1, спр. 4, 25 арк.; Derzharkhiv Vinnytskoi obl., f. 515, op. 1, spr. 4, 25 ark.

7. Держархів Вінницької обл., ф. 515, оп. 1, спр. 5, 15 арк.; Derzharkhiv Vinnytskoi obl., f. 515, op. 1, spr. 5, 15 ark.

8. Держархів Вінницької обл., ф. 515, оп. 1, спр. 6, 12 арк.; Derzharkhiv Vinnytskoi obl., f. 515, op. 1, spr. 6, 12 ark.

9. Державний архів Хмельницької області (далі – Держархів Хмельницької обл.), ф. 119, оп. 1, спр. 4, 116 арк.; Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti (dali – Derzharkhiv Khmelnytskoi obl.), f. 119, op. 1, spr. 4, 116 ark.

10. Держархів Хмельницької обл., ф. 120, оп. 1, спр. 3043, 1795 арк.; Derzharkhiv Khmelnytskoi obl., f. 120, op. 1, spr. 3043, 1795 ark.

11. Держархів Хмельницької обл., ф. 134, оп. 1, спр. 77, 241 арк.; Derzharkhiv Khmelnytskoi obl., f. 134, op. 1, spr. 77, 241 ark.

12. Держархів Хмельницької обл., ф. 134, оп. 1, спр. 112, 153 арк.; Derzharkhiv Khmelnytskoi obl., f. 134, op. 1, spr. 112, 153 ark.

13. Держархів Хмельницької обл., ф. 134, оп. 2, спр. 6, 39 арк.; Derzharkhiv Khmelnytskoi obl., f. 134, op. 2, spr. 6, 39 ark.

14. Держархів Хмельницької обл., ф. 134, оп. 2, спр. 32, 14 арк.; Derzharkhiv Khmelnytskoi obl., f. 134, op. 2, spr. 32, 14 ark.

15. Лобанова А. А. Система подготовки межевых кадров в России в XIX – начале XX веков [Электронный ресурс] / А. А. Лобанова // Сибирский педагогический журнал. – 2013. – № 1. – С. 50–53. – Режим доступа : <https://cyberleninka.ru/article/v/sistema-podgotovki-mezhevyh-kadrov-v-rossii-v-xix-nachale-xx-vekov> ; Lobanova A. A. Sistema podgotovki mezhevykh kadrov v Rossii v XIX – nachale XX vekov [Elektronnyy resurs] / A.A. Lobanova // Sibirskiy pedagogicheskiy zhurnal. – 2013. – № 1. – С. 50–53. – Rezhim dostupa : <https://cyberleninka.ru/article/v/sistema-podgotovki-mezhevyh-kadrov-v-rossii-v-xix-nachale-xx-vekov>

16. Малиновский Ф. Л. Исторический взгляд на межевание в России до 1765 г. / Ф.Л. Малиновский. – Санкт-Петербург : Типография А. Сычева, 1844. – 168 с. ; Malinovskiy F. L. Istoricheskiy vzglyad na mezhevanie v Rossii do 1765 g. / F. L. Malinovskiy. – Sankt-Peterburg : Tipografiya A. Sycheva, 1844. – 168 s.

17. Некрасов Ф. Г. Межевание земель в России: (Межевые законы) : Конспект. излож., приспособл. для первоначального общего ознакомления с рус. Межеванием / Ф.Г.Некрасов. – Москва: скл. у авт., 1915. – 141 с. ; Nekrasov F. G. Mezhevanie zemel v Rossii: (Mezhevye zakony) : Konspekt. izlozh., prisposobl. dlya pervonachalnogo obshchego oznakomleniya s rus. Mezhevaniem / F. G. Nekrasov. – Moskva: skl. u avt., 1915. – 141 s.

18. Полное собрание законов Российской империи (далее – ПСЗ). 1-е собр. – Санкт-Петербург, 1830. – Т. 26 (1800–1801). – 873 с. ; *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii* (dalee – PSZ). – 1-e sobr. – SPb., 1830. – Т. 26 (1800–1801). – 873 s.

19. ПСЗ. – 1-е собр. – СПб., 1830. – Т. 31 (1810–1811). – 942 с.; PSZ. – 1-е собр. – SPb., 1830. – Т. 31 (1810–1811). – 942 s.

20. ПСЗ. – 1-е собр. – СПб., 1830. – Т. 32 (1812–1814). – 1105 с.; PSZ. – 1-е собр. – SPb., 1830. – Т. 32 (1812–1814). – 1105 s.

21. ПСЗ. – 1-е собр. – СПб., 1830. – Т. 33 (1815–1816). – 1171 с.; PSZ. – 1-е собр. – SPb., 1830. – Т. 33 (1815–1816). – 1171 s.

22. ПСЗ. – 1-е собр. – СПб., 1830. – Т. 35 (1818). – 672 с.; PSZ. – 1-е собр. – SPb., 1830. – Т. 35 (1818). – 672 s.

23. ПСЗ. – 1-е собр. – СПб., 1830. – Т. 38 (1822–1823). – 1352 с.; PSZ. – 1-е собр. – SPb., 1830. – Т. 38 (1822–1823). – 1352 s.

24. ПСЗ. – 1-е собр. – СПб., 1830. – Т. 40 (1825). – 629 с.; PSZ. – 1-е собр. – SPb., 1830. – Т. 40 (1825). – 629 s.

25. ПСЗ. – 1-е собр. – СПб., 1830. – Т. 44: Часть 2: Штаты по духовной и по гражданской части: Штаты по гражданской части (1715–1800). – 410 с.; PSZ. – 1-е собр. – SPb., 1830. – Т. 44: Chast 2: Shtaty po dukhovnoy i po grazhdanskoy chasti: Shtaty po grazhdanskoy chasti (1715–1800). – 410 s.

26. ПСЗ. – 2-е собр. – СПб., 1841. – Т. 15 (1840). – 855 с.; PSZ. – 2-е собр. – SPb., 1841. – Т. 15 (1840). – 855 s.

27. Рулев М. С. Реформы межевания и межевого суда в XVIII веке: проблемы и результаты [Электронный ресурс] / М. С. Рулев // Ученые записки. Электронный научный журнал Курского государственного университета. – 2013. – Выпуск № 4 (28). – Режим доступа : <http://www.scientific-notes.ru/pdf/033-022.pdf> ; Rulev M. S. Reformy mezhevaniya i mezhevogo suda v XVIII veke: problemy i rezultaty [Elektronnyy resurs] / M. S. Rulev // Uchenye zapiski. Elektronnyy nauchnyy zhurnal Kurskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2013. – Vypusk № 4 (28). – Rezhim dostupa : <http://www.scientific-notes.ru/pdf/033-022.pdf>

28. Смирнов Г. С. Организация генерального межевания в России [Электронный ресурс] / Г. С. Смирнов, С. С. Смирнов // Социум и власть. – 2009. – № 1 (21). – С. 104–110. – Режим доступа : <https://cyberleninka.ru/article/n/organizatsiya-generalnogo-mezhevaniya-v-rossii> ; Smirnov G. S. Organizatsiya generalnogo mezhevaniya v Rossii [Elektronnyy resurs] / G.S. Smirnov, S. S. Smirnov // Sotsium i vlast. – 2009. – № 1 (21). – S. 104–110. – Rezhim dostupa : <https://cyberleninka.ru/article/n/organizatsiya-generalnogo-mezhevaniya-v-rossii>

29. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 1254, оп. 1, спр. 1411, 15 арк.; Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi, f. 1254, op. 1, spr. 1411, 15 ark.

30. Шевчук А. В. Кадровий склад підкоморських судів Правобережної України (1797–1832) [Електронний ресурс] / А. В. Шевчук // Інтермарум: історія, політика, культура. – 2018. – № 5. – С. 182–200. – Режим доступу : <http://intermarum.zu.edu.ua/article/view/154778> ; Shevchuk A. V. Kadrovyi sklad pidkomorskykh sudiv Pravoberezhnoi Ukrainy (1797–1832) [Elektronnyi resurs] / A. V. Shevchuk // Intermarum: istoriia, polityka, kultura. – 2018. – № 5. – S. 182–200. – Rezhym dostupu : <http://intermarum.zu.edu.ua/article/view/154778>

Стаття надійшла до редакції 23.02.2019 р.

A. Shevchuk

DISTRICT SURVEYING COURTS OF THE PODOLIAN GOVERNORATE (1814-1840): FOUNDATION, STRUCTURE, STAFFING AND SOCIAL PROFILE

The incorporation of the Polish-Lithuanian Commonwealth's lands has opened a new stage in the historical development of the Right-Bank Ukraine. Catherine II at first extended the Russian administrative and judicial system to the region, but her successor Paul I, restored the validity of the Lithuanian statutes and elements of Polish judiciary for the sake of receiving support from local elites. The Podcomorious Courts were used to distinguish landlords and state estates.

In 1814, at the request of the local nobility, the system of district surveying courts was distributed to the Podolian Governorate, which consisted of two parts: the court of first instance and the court of appeal. The court of first instance consisted of a powiat surveying judge, which was chosen by lot, arbitrators of parties and office clerks. The structure of the appellate institution was elected from 15 to 21 judges headed by a chairman for a term of three years.

Most judges, being wealthy landlords, did not want to serve in elected positions and perceived service as a duty, which led to "personnel shortage" and staff turnover. The employees of the court (elective bedels, appointed secretaries or regents, land surveyors and prosecutors) belonged to landless nobles. To dismiss a judge was difficult due to the position of the provincial government. The state did not finance the district surveying courts, and the established prices for their work were insignificant, which gave rise to a negligent attitude to fulfill their duties.

In fact, the state has given the boundaries of the landed estates to the bailiffs of district surveying courts, which could not continue under the reign of Nicholas I, which pursued a policy of centralization, unification and bureaucratization.

Key words: Podolian Governorate, Russian Empire, district surveying court of first instance, district surveying court of appeals, surveying judges and employees, "personnel shortage", remuneration of labour.

УДК94(477.62)“1943/1945”

N. Shypik

LABOR MOBILIZATIONS OF THE CIVIL EMPLOYABLE POPULATION AS A MECHANISM OF ATTRACTING THE LABOR FORCE TO THE HEAVY INDUSTRY ENTERPRISES OF DONETSK REGION IN 1943-1945

The article is devoted to the study of the range of problems related to the labor mobilization of the civil employable population to the heavy industry enterprises of the Donetsk region in 1943-1945. The article is devoted to the study of the range of problems related to the labor mobilization of the civil employable population to the heavy industry enterprises of the Donetsk region in 1943-1945. Special attention is paid to the mechanism of a labor mobilization, social conditions, in which mobilized people were after the arrival in Donetsk region and a fight against desertion.

Key words: labor mobilization, reconstruction, Donetsk region, a fight against desertion.